

ЛЮДИНА ЯК ФОКУСНИЙ ЦЕНТР ІСНУВАННЯ ДОБРА І ЗЛА У ТЕТРАЛОГІЇ БОРИСА ХАРЧУКА «ВОЛИНЬ»

У статті на матеріалі тетралогії Б. Харчука «Волинь» розглядається своєрідність художнього розкриття образу людини, як особистості, її самотності і неповторності, а також її роль у розвитку опозиції «добро-зло».

Ключові слова: тема, проблема, пізнання, особистість, образи-символи, міфологічна система, художнє вираження.

В статтє на матеріалє тетралогии Б. Харчука «Волынь», рассматривается специфика художественного осмысления человека, как личности, его уникальности и неповторимости, а также роль его образа в раскрытии смысла оппозиции «добро- зло».

Ключевые слова: тема, проблема, осмысление, личность, образы-символы, мифологическая система, художественное выражение .

The article based on the novel of B. Harchuka «In transit» ,V. Shevchuk «Moon swallow Nests with cuckoo», I. Pavlyuka «Biography tree tribe of poets» and novels V.Trubay «Big bird» analyzes the specific artistic expression on the image-symbol of the tree as a basic element of the global model and its role in discovering the meaning philosophy of opposition «beauty-ugliness».

Key words: subject, problem, purport, manner-simbol, mythological system, artistic expression, folklore plot, personality.

Творчість Бориса Харчука є глибоко філософічною. В основі авторського світобачення є філософська концепція «добро-зло». Добро -загальнолюдська філософська категорія, що завжди виступає в бінарній опозиції «добро-зло». Людина не може існувати без добра. Зло ж вносить дисгармонію в суспільство, руйнує внутрішній світ особистості, споконвічні закони людського життя.

Концептуального змісту в художньому світі Бориса Харчука набуває образ людини. Як підкреслив Д. Лихачов, «людина завжди є центральним об'єктом літературної творчості. У співвідношенні із зображенням людини знаходиться і все інше: не тільки зображення соціальної дійсності, побуту, але й природи, історичної змінюваності світу» [3, с. 103].

Гуманістична ідея романів Бориса Харчука пов'язана з естетикою шістдесятників, які реабілітували в українській літературі й культурі людську особистість, її самотність і неповторність. Такий новий підхід до осмислення людини значною мірою суперечив принципам літератури

сопреалізму, для якої обов'язковою була наявність у творі позитивного героя-борця за суспільні пінності, соціально-активного у будівництві соціалізму.

Характеризуючи літературне шістдесятництво, М. Наєнко зазначає, що «перша риса шістдесятників активного настрою формувалася як протест проти площинної ідеологічності в літературі», якій нібито поверталася свобода художнього пошуку і наближення обличчям до простої людини, як головного героя оновленої літератури» [4]. Для підтвердження останньої тези літературознавець називає першу книжку Євгена Гупала «Люди серед людей» (1962). На думку М. Жулинського, шістдесятникам бажалося «вписати людину не стільки в соціально орієнтований світ суспільного життя, скільки відкрити її індивідуальну природу та сенс життя, вивести на космічний рівень самоусвідомлення як первинної творчої реальності та вищої пінності буття» [2, с. 4]. Про важливість для письменників-шістдесятників не стільки зображення дій, учинків героя, скільки їх переживання, а також вираження свого досвіду, пізнання світу, своєї власної суб'єктивності, говорить і літературознавець Р. Харчук: «Авторів пікавлять не глобальні проблеми, не дух історії, не маси, а найменший фрагмент екзистенції - особа» [8, с. 11]. У романах Бориса Харчука також відсутній масштабний показ складних соціальних і політичних пропесів у їх кульмінаційних виявах. У творі «Волинь» автор переважно зосереджує увагу на житті родини, її близьких родичів та знайомих. Для письменника важливий внутрішній світ людини, її духовний та душевний стан у боротьбі між добром і злом.

Проблема зради й зречення посідає у творчості Бориса Харчука одне з головних місць і є стрижнем морально-філософської концепції «добро-зло». Дослідники виділяють дві загальні площини, у яких репрезентовано цей мотив. Так, у родинній площині має місце родове зречення, що найчастіше призводить до трагічних наслідків або братовбивства (прикладом можуть бути ідейні сутички братів Йосипа та Євгена Волянчуків («Майдан»), зрада братами Гнатюками найстаршого брата Івана та сутички й підступництво у стосунках між братами Петром та Павлом Гнатюками («Волинь»).

У романі «Волинь» центральним мотивом, у межах якого розгортається боротьба між добром і злом, є мотив ворожнечі сім'ї. Збагачення як обов'язкова умова щастя стає причиною руйнування роду Гнатюків. Письменник ретельно простежує життєвий шлях своїх героїв, їхню поведінку, вчинки.

Автор постійно моделює ситуації, у яких його герої змушені робити вибір. Драму роздвоєння і неминучого вибору переживають Петро Гнатюк, Іван Гнатюк, Зінька Горошок.

Борис Харчук говорить про відсутність духовності не тільки серед селян, але й серед представників влади на всіх рівнях суспільної ієрархії, намагаючись художньо дослідити коріння тотальної деморалізації суспільства, виявити мотивацію поведінки та внутрішні моральні закони

представників комуністичної влади в розрізі декількох поколінь. Для цього автор використовує прийом багатоголосся.

У романі «Волинь» Борис Харчук зображує вічний конфлікт між духовним і матеріальним. Провідною думкою є те, що між цими поняттями ніколи не з'явиться гармонія у бездуховному суспільстві. Тому родина Гнатюків хоч і жила в певному матеріальному достатку, проте злагоди вони так і не зуміли досягти. Вони є частиною суспільства, що тримається на владі майна. Деїдеалізуючи реальне життя селянських сімей, письменник-реаліст зазначає, як далеко розводять близьких людей намагання збагатитися будь-якими засобами.

Непорозуміння братів Гнатюків через майнові статки, жадоба Павла до землі, яку він ладен здобути шляхом зречення братів, матері та навіть вбивства, духовне зубожіння представників роду призводить до загибелі не тільки роду як реалії (смерть Петра та його синів, по суті, душевна смерть Івана внаслідок дій і братів Петра і Павла, і дій радянської влади, якій він служив), але й до руйнації родового світу, що реалізується в тетралогії «Волинь» на символічному рівні - через помсту Петра братовому дереву, а згодом і через загибель дерева роду Гнатюків - дуба-велетня. Вагомою є деталь - родове дерево зрубує Петро, тобто руйнація роду є наслідком не тільки зовнішніх обставин, а й духовного стану представників роду. Кожен рід у тетралогії «Волинь» має свої родові дерева й одне, спільне, що виступає оберегом усього роду, концентрує енергію, пам'ять і досвід предків.

У тетралогії «Волинь» чи не «найскладнішим» є образ Петра Гнатюка. Визначаючи сюжетну лінію цього героя як основну в розвитку центральної теми першої книги, Борис Харчук не пов'язує з ним тему всього твору. Петро Гнатюк зображений як один із багатьох, як типовий представник свого соціального прошарку, свого часу. У душі Петра добро поєднується з підлотою, любов - із ненавистю. Це запальна і груба натура, сутність якої розкривається в процесі розвитку, боротьби двох начал: чуйної, доброї людини - з одного боку (відмовляється видавати Чорнобая, передає харчі Антоніні та Зіньці в тюрму, виступає проти несправедливого вивозу збіднілих поляків), і безжалісного, бездушного власника - з іншого (краде гречку в брата, грабує з Шумейком кооперацію, знущається з вагітної Антоніни). Душевна роздвоєність Петра яскраво виражена через ситуації його ставлення до Зіньки Горошок та попівни Раї, коли «багатство духовного світу» першої не завжди переважувало майнові статки другої: «Десь глибоко в душі було два Петра. Один казав: «Іди до Зіньки». Другий застерігав: «А як же з Раєю?» [7, с. 66].

Петро Гнатюк відчуває самотність і загубленість у великому світі: «Зорі в небі - вогники далекі <...> Тремтить над головою світ у своїй безкінечності. Хто зміряє синяву? Хто порухає зорі?.. Хіба їм є уже лік? / сумно Петрові на серці. Стоїть під зоряним небом, і здається йому, що уже й не стоїть. Він, а чи не він? А може зовсім нема його на світі. Є небо, зорі, земля і вітер. А його наче й нема, наче загубився в безконечності світу. Його

нема» [7, с. 110]. Ця самотність Петра зумовлена його душевною неспокійністю, протиборством між почуттями до коханої дівчини та прагненням розбагатіти. Яскравою художньою деталлю, що увиразнює розкриття почуттів героя, є місяць: «Щось блиснуло у вікно. То сховався місяць. І він, Петро, був самотнім, як місяць в небі» [7, с. 78].

Драматизм людського існування розкривається насамперед через розвиток мотиву самотності, що вмотивовується соціально-економічними обставинами, руйнацією роду, байдужістю можновладців до справ і долі людини, меркантильністю, загальною продажністю, а також репресивністю держави. Самотніми почуваються й Зінька Горошко, Антон Чорнобай, Антоніна Платова, замикається в собі Іван Гнатюк.

Н. Хамітов розрізняє зовнішню самотність та внутрішню, або ж екзистенційну. Перша є наслідком обставин, що приходять у життя людини ззовні, або результатом випадкової суперечності людини і соціального середовища; друга - результатом суперечності людини із собою внаслідок внутрішньої нереалізованості (творчої, професійної) [6, с. 66]. Для героїв роману «Волинь» характерна саме екзистенційність самотності. Зображуючи їх, письменник накреслив історії поневірянь самотніх людських душ лабіринтами жорстокого світу. Герої уражені незбагненою тугою, яка позбавляє їх спокою і спонукає тікати від себе, а точніше - у себе, заглиблюючись у свій внутрішній світ, це питання було детально розглянуто в монографії [5]. Найчастіше рушієм учинків героїв Борис Харчук розглядає прагнення розбагатіти, заздрість до добробуту рідних, що найширше представлено ситуаціями протистояння Павла і Петра Гнатюків: «Петро з кожним днем все більше заздрив братові. Ця заздрість гнітила і пекла, підточувала його серце. Те, що Павло став чи не найбагатшим господарем на селі, не давало Петрові спокою і мучило до болю. Він не міг піти в гості до брата, відмовився нести до хреста дитину. Заздрість поєднувалась із злобою і ненавистю» [7, с. 47].

Петро Гнатюк постає в романі відразу як уже сформована особистість з певними життєвими принципами, відповідною поведінкою. У його образі втілено тип переконаного безжального власника-глитая. У характеристиці героя акцентуються його духовна обмеженість і байдужість, скупість і чванливість, зацикленість на матеріальному та ворожа агресивність до всього, що не збігається з його поглядами. Гордість Павла Гнатюка як удачного господаря, що збирає землю і худобу, - егоїстичне почуття, що знищило будь-які інші сентименти, навіть батьківське співчуття до власних дітей, які мусять боротися з батьком за шматок хліба. Донька і сини для Павла - лише дармова робоча сила в господарстві.

Характеристика братів Гнатюків подана значною мірою з точки зору матері: порівнюючи своїх дітей, вона ділить їх на тих, які «пішли в неї» (Іван, Наталя, Гриць) та інакших, не таких, як вона (Петро і Павло). Вагомою при цьому є психологічна деталь - ще з дитинства Павло відзначався жадібністю. Назавжди запам'яталося матері, «як Павлик малим вдома не

хотів їсти м'яса, а в сусідів пісний куліш випрошував. Хліб черствий їв, аби чужий» [7, с. 22]. Такими деталями письменник чітко підкреслює скупість як основну рису його характеру: через великий посаг він одружується на вагітній від когось іншого Сянці Чемерис, відмовляється позичити гроші сестрі Наталі, обважає борошном у млині рідного дядька, жаліє для власних дітей яблук, що поступово згнили в коморі. За життєвими принципами і ставленням до майна образ Павла Гнатюка типологічно споріднений із образами Калитки та Пузиря («Сто тисяч» і «Хазяїн» І. Карпенка-Карого), Підпарі («Fata morgana» М. Коцюбинського), Івана («Багатир» В. Стефаника). Ці герої є прикладом морального занепаду особистості, втрати нею чистоти душі. Бажання збагатитися, прагнення збагачення заради збагачення і заздрість, на думку письменника, є чи не основними причинами всіх проблем людства.

Невипадковим є те, що Борис Харчук у характеристиці персонажів вдається й до біблійної символіки. У Василю Гнатючки було дванадцять дітей - як дванадцять апостолів. Така кількість учнів Христа, що певною мірою була зумовлена й міфологічним уявленням людства про число дванадцять, сприймається як символ вселенського й духовного ладу [1, с. 586]. Хоча у Гнатючки вижило тільки п'ятеро дітей, кожен із них є своєрідним апостолом свого способу життя. За три тисячі злотих продає поле, де сховалися брати, Павло Гнатюк - це алузія на тридцять срібляків, які отримав Іуда за зраду Ісуса Христа. Показовими в цьому плані є імена Павло і Петро (навмисне взяті з Біблії автором), які асоціативно пов'язуються з першоапостолами християнства. Однак у світі, де зітерто межі між добром і злом, прекрасним і потворним, у якому перемагає хижацтво, ці два брати постають як апостоли розбрату і жадоби до наживи. Схожість їхніх життєвих позицій, характеру зазначено в устами інших персонажів-односельців: «У Павла снігу взимку не попросиш. А в Петра? Яблучко біля яблуньки падає» [7, с. 19]. За біблійними переказами, під час жорстокого переслідування християн апостол Петро був розп'ятий у Римі на хресті головою вниз, але не відмовився від учення Христа. Отже, вибираючи це ім'я для одного з братів, автор прагнув наголосити на зятятості свого героя в його прагненні збагатитися будь-яким способом [5, с. 170].

Таким чином, можна стверджувати, що своєрідність художнього вираження опозиції «добро-зло» у романі Бориса Харчука «Волинь» насамперед виявляється в його пильній увазі до внутрішнього ества людини і водночас у прагненні до суворої об'єктивності відображення дійсності у всій багатогранності зовнішніх проявів. Драматизм існування персонажів роману Бориса Харчука «Волинь» розкривається насамперед через розвиток мотиву самотності, відчуженості. Найчастіше рушієм негативних учинків героїв твору стає прагнення розбагатіти. Важливого значення у розкритті цього мотиву набуває використання автором біблійної символіки. Характерною ознакою символіки імен є спрямованість на філософське осмислення світу, осягнення загальнолюдських закономірностей життя

людини і суспільства, що сприяє поглибленню змісту, створює інтелектуальне підґрунтя для читацького сприйняття художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович В. Українська міфологія /Валерій Войтович. - К.: Либідь, 2002. - 664 с.
2. Жулинський М. Відкрився птахом людям і рослинам... Десять років без Євгена Гуцала // Слово і Час. - 2005. - №8. - С.3-9.
3. Лихачев Д. Человек в литературе Древней Руси / Дмитрий Лихачев. - М.: Наука, 1970. - 180 с.
4. Наєнко М. Шістдесятництво: в історії і в сучасності // Літ. Україна. -2008. - 14 серпня.
5. Полякова С. Сильові домінанти оповіді в романістиці Бориса Харчука: монографія / Світлана Полякова. - Кіровоград: Вид-во ВАТ «Кіровоградське видавництво» корпоративне підприємство ДАК «Укрвидавполіграфія», 2009. - 200 с.
6. Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід - мета антропології / Назіп Хамітов. - К.: Гранослов, 2000. - 238 с.
7. Харчук Б. Волинь: Роман. Кн.1-2 / Борис Харчук.- К.: Дніпро,1988. - 567 с.
8. Харчук Р. Покоління постепохи: (Проза) // Дивослово. - 1998. - № 1. - С. 6-12.